

Sfeer en traditie

Kerstmis is een feest van sfeer en traditie. En dat zijn zaken waar economen weinig verstand van hebben. Terwijl mensen zich voorbereiden op een vrolijk, gezegend of intiem kerstfeest, zit de econoom met de handen in het haar. Wie zaagt er nu midden in de winter een boom af om de afgeknotte stomp in zijn huiskamer te zetten tot alle naalden eraf gevallen zijn? Wie trekt er nu midden in de nacht, in de koudste periode van het jaar, op uit om liederen te zingen die de rest van het jaar nooit worden gezongen? Wie gaat er nu uren aan tafel zitten, terwijl hij weet dat dat een regelrechte aanslag op zijn spijsvertering is? Dat kan toch niet corresponderen met het hoogst bereikbare individuele nut, na zorgvuldige afweging van alle gedragsalternatieven!

Wat iedereen weet, maar waar economen niet aan willen, is dat menselijk gedrag meestal niet strookt met individuele nutsmaximalisatie onder randvoorwaarden. Meer dan dertig jaar geleden al heeft Simon uiteengezet dat ons bevattingvermogen daarvoor tekort schiet. De rekencapaciteit van het menselijke brein is eenvoudigweg niet toereikend om de miljoenen gedragsalternatieven te ordenen en tegen elkaar af te wegen. Het idee alleen al om een rationele keuze te moeten maken uit die duizenden kerstballen die in de etalage liggen te glimmen! Gelukkig hoeven we niet telkens opnieuw alles af te wegen. Simon heeft laten zien dat we vuistregels gebruiken om beslissingen te nemen, vaak zonder ons zelfs van die regels bewust te zijn¹. Het meeste dat we doen, gebeurt eigenlijk zonder dat we erbij nadenken. We handelen uit gewoonte.

Behalve dat we onze voorkeuren niet zo netjes ordenen, jagen we ook niet uitsluitend ons eigenbelang na alsof de rest van de wereld niet bestaat. Veel van onze beslissingen raken anderen en hun beslissingen raken ons. Als we aanzitten aan het kerstdiner, moeten we rekening houden met onze tafelenoten. Die hebben misschien bepaald dat het diner aanvangt, als we net over onze honger heen zijn. De kerstsfeer zou snel weg zijn als iedereen aanviel op het tijdstip dat hem het beste schikte. We moeten schipperen. Daarbij bevinden we ons in een situatie van onzekerheid. Wat schaft de pot? Zijn er misschien vegetariërs onder het gezelschap? En wat staat ons te wachten als we ons niet aan de spelregels houden, bij voorbeeld door onaangekondigd van het kerstdiner weg te blijven? Het analyseren van dergelijke keuzesituaties onder onzekerheid waarbij individuen van elkaar afhankelijk zijn, is bij uitstek het terrein van de speltheorie. Die heeft ons geleerd dat het rationeel is om rekening te houden met de reacties van anderen. Maar uit experimenten blijkt ook dat individuele beslissingen in spelsituaties vaak niet stroken met wat men op grond van nutsmaximalisatie zou verwachten.

Er is echter nog een fundamentele kritiek op het idee van de onafhankelijke, rationele keuze.

Onze beslissingen voltrekken zich niet in een vacuum. Door allerlei formele en informele regels, door wetten, tradities en gedragscodes, worden onze keuzemogelijkheden behoorlijk ingeperkt. We hoeven het hart niet te hebben om met kerstmis te gaan visen. We moeten erop uit om 's nachts te gaan zingen. En in sommige kringen mag er ook geen televisie worden gekeken. Deze formele en informele gedragsrestricties en de manier waarop de naleving ervan wordt afgedwongen (beloning of dwang) vormen de 'incentive structure' van de samenleving. Het onderzoek naar de manier waarop deze instituties het functioneren van samenlevingen en in het bijzonder de economische prestaties beïnvloeden, is nog maar net begonnen. Volgens Douglas C. North, de winnaar van de Nobelprijs voor de economie dit jaar, vormen de maatschappelijke instituties de neerslag van een permanent leerproces dat elke beschaving doormaakt. Instituties die hun waarde hebben bewezen, blijven bestaan en worden van generatie op generatie doorgegeven tot ze nutteloos worden geacht. Zij bepalen hoe samenlevingen op veranderende omstandigheden reageren, ja zelfs of beschavingen uiteindelijk overleven. De geschiedenis laat duidelijk zien hoe bepaalde ideologieën, dogma's, mythen en vooroordelen de loop der gebeurtenissen hebben bepaald. Maar ook in onze eigen, moderne maatschappij bepalen gemeenschappelijke normen en waarden hoe wij handelen, hoe de samenleving functioneert en op nieuwe uitdagingen reageert².

Het lijkt een grote stap van de cultuur van een samenleving naar de besloten kring waarin het kerstfeest meestal wordt gevierd. Maar ook in die kleine kring wordt de gang van zaken in hoge mate bepaald door gewoonten, familietradities en ongeschreven regels die standhouden zolang ze zinvol worden geacht. Zij bepalen mede de sfeer die rond het kerstfeest hangt. Ook al weten we niet precies wat de functie van al die symbolen is, ze verminderen onze onzekerheid en geven ons een vertrouwd gevoel. Zolang we daar waardering voor kunnen hebben, is het zinvol ze te handhaven.

Misschien is ons gedrag met Kerstmis toch niet zo irrationeel als het lijkt. Dat moet voor economen een geruststellende gedachte zijn. Prettige dagen!

L. van der Geest

1. H.A. Simon, *Models of man*, John Wiley & Sons, New York, 1957.

2. D.C. North, Economic performance through time, *American Economic Review*, jg. 84, nr. 3, juni 1984.